

Mali Değer Bakımından Ayn-Menfaat Denkliği Problemi ve Fıkḥ İhtilaflara Etkisi

Abdurrahman BULUT

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Asst. Prof., University of İzmir Katip Çelebi Faculty of Theology

İzmir/TÜRKİYE

abulut_89@hotmail.com | orcid.org/0000-0003-4631-7911

Öz

Fıkıh literatüründeki ayn ve menfaat terimleri etrafındaki pek çok fer'î ihtilafın bu terimlerin mahiyetine ve hukuki değerine yönelik bazı farklı kabullerin neticesi olduğu görülmektedir. Menfaatin hukuki açıdan mal kabul edilip edilmemesi bu türden bir meseledir. Bunun yanı sıra oldukça önemli diğer bir mesele de menfaatin mali değere sahip olmak bakımından ayna denk olup olmamasıdır. Şâfiî mezhebine göre menfaat hukuki açıdan mal kabul edilmiş, Hanefî mezhebinde ise ilke olarak menfaatin mal olmadığı görüşü benimsenmiştir. Günümüz fıkıh araştırmalarında özellikle Hanefî fıkḥında menfaatin mal kabul edilmemesi üzerinden bu konu pek çok yönden ele alınmış ve tartışılmıştır. Ayn-menfaat denkliği problemi ise tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil bir araştırma konusu olarak ele alınmamış, ilgili çalışmalarda bu meseleye ilişkin müstakil bir başlık tahsis edilmemiştir. Bu çalışmada fıkıh kaynaklarındaki ilgili meselelerde yapılan izahlara dikkat çekilerek ayn-menfaat denkliği probleminin menfaatin mal olup olmadığı tartışmasından ayrı olarak müstakil bir araştırma konusu yapılmasının önemine işaret edilmiştir. Nitekim Hanefî fıkḥına göre menfaatler ilke olarak mütekavvim mal kabul edilmezken, bazı gerekçelere binaen bu kural esnetilmiş ve menfaat, geçici olarak ve sınırlı mahiyette mütekavvim mal kabul edilebilmiştir. Bununla birlikte

Geliş/Received: 05.02.2025 | **Kabul/Accepted:** 08.05.2025 | **Yayın/Published:** 30.06.2025

Atıf/Citation: Bulut, Abdurrahman. “Mali Değer Bakımından Ayn-Menfaat Denkliği Problemi ve Fıkḥ İhtilaflara Etkisi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (Haziran 2025), 349-372./Bulut, Abdurrahman. “The Problem of ‘Ayn-Manfa’a Equivalence And Its Effect on Judicial Disputes”. *Journal of Islamic Law Studies* 45 (June 2025), 349-372.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1633743>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Abdurrahman BULUT | CC BY-NC-ND 4.0 International

aynların aksine menfaatlerin “haddizatında mütekavvim mal olmadığı” kabulü her zaman ve durumda geçerli kabul edilmiştir. Özellikle kira, menfaatin vasiyeti gibi konusunu menfaatin teşkil ettiği hukuki işlemlerin bazı temel hükümlerinde Hanefî ve Şâfiî mezhepleri ittifak hâlinde iken bu işlemlere dair ikincil meselelerdeki bazı ihtilafların menfaatin mal olup olmadığı tartışmasından ziyade ayn-menfaat denkliği meselesindeki kabullere paralel olarak seyrettiği görülmektedir. Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin, ayn-menfaat denkliği meselesinde esas aldıkları ilkesel yaklaşım ile tutarlı bir görüşler bütününe sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla ayn-menfaat denkliği meselesindeki temel kabul üzerine bina edilmiş olan fer‘î meselelerden herhangi birinde yapılacak bir tercihin bu görüşlerin üzerine bina edildiği ilgili asıl dolayısıyla diğer meseleler için de bağlayıcı olup olmayacağı üzerinde düşünülmesi ve bu hususta fikhî bir izah geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî, Şâfiî, Ayn, Menfaat

The Problem of ‘Ayn-Manfa’a Equivalence And Its Effect on Judicial Disputes

Abstract

It is seen that many secondary disagreements around the terms ‘ayn and manfa’a in the fiqh literature are the result of some different views regarding the nature and legal value of these terms. One key issue in this context is whether manfa’a is legally recognized as property. In addition, another very important issue is whether or not manfa’a is equivalent in terms of having financial value. According to the Shāfi’i school, manfa’a is legally considered property, while in the Hanafi school, the view that manfa’a is not property is adopted as a principle. In today’s fiqh studies, this issue has been addressed and discussed from many perspectives, especially in terms of not considering manfa’a as property. As far as we can see, the problem of equivalence between ‘ayn and manfa’a has not been addressed as an independent research topic, and no title has been allocated to this issue in the relevant studies. This study highlights the relevant discussions in classical fiqh sources and emphasizes the need to address the problem of ‘ayn-manfa’a equivalence as a distinct research subject-separate from the question of whether manfa’a qualifies as property. Indeed, according to Hanafi fiqh, while manfa’as are not accepted as mutaqawwim property in principle, this rule has been relaxed due to some justifications and manfa’a has been accepted as mutaqawwim property temporarily and in a limited manner. However, unlike ‘ayns, the acceptance that manfa’as are “not mutaqawwim property in their essence” has always been accepted as valid in all cases and times. While the Hanafi and Shāfi’i schools are in agreement on some basic provisions of legal transactions where the subject is manfa’a, such as rent and the will of the manfa’a, it is seen that some disagreements on secondary issues related to these

transactions are parallel to the acceptances on the issue of the equivalence of 'ayn-manfa'a rather than the discussion of whether the manfa'a is property or not. It is seen that the Hanafî and Shâfi'î schools have a set of views that are consistent with the principled approach they take as a basis in the issue of the equivalence of 'ayns and manfa'as. Therefore, it is necessary to think about whether a choice to be made in any of the secondary issues that are built on the basic acceptance in the issue of the equivalence of 'ayns and manfa'as will be binding for other issues due to the relevant principle on which these views are built, and to develop a fiqh explanation on this issue.

Keywords: Islamic Law, Hanafî, Shâfi'î, 'Ayn, Manfa'a

Giriş

Fıkıh doktrininde ayn terimi yaygın olarak hariçte var olan nesneleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ayn, zimmette sabit olan borç ve yükümlülükleri ifade eden deyn mukabilinde kullanıldığında eşyanın fiziksel yapısı (rakabe) ve o eşyadan kullanım yoluyla elde edilen faydanın (menfaatin) bütünü kastedilirken; menfaat mukabilinde kullanıldığında ise bağlama göre yine aynı mana kastedilebilmekle birlikte bazı durumlarda menfaatten soyutlanmış olarak sadece eşyanın fiziksel yapısı kastedilir.¹

Fıkıh düşüncesinde ayn ve menfaat terimleri ile ilgili dört hususun öne çıktığı görülmektedir. Ayn ve menfaatin iki ayrı varlık kategorisi olarak kabul edilmesi bu hususların başında gelir. Bazı hukuki işlemler ile menfaat üzerinde kişiye özgü ve herkese karşı ileri sürülebilen güçlü bir yetkinin (milkü'l-menfaat) meydana gelmesi bu yaklaşımın sonuçlarından biridir.² Bu iki hususta fıkıh âlimleri büyük ölçüde hemfikirdir. Bununla birlikte ayn ve menfaat terimlerinin ilintili olduğu pek çok fer'î meseledeki fıkhî ihtilafların bu terimlerin mahiyetine ve hukuki/mali değerine yönelik bazı farklı yaklaşımların neticesi olduğu görülmektedir. Menfaatin hukuki açıdan mal kabul edilip edilmemesi tartışması bu türden bir konudur. Hanefî fakihlerinin diğer mezheplerden farklı olarak menfaatin mal olmadığını savunmaları, pek çok fıkhî meselede diğer mezheplerden farklı olarak benimsedikleri görüşlerde ve bu meyanda yaptıkları izahlarda belirleyici olmuştur. Fıkıh doktrininde menfaatin mütekavvim mal kabul edilip edilmemesi probleminin yanı sıra oldukça önemli diğer bir mesele de menfaatin mali değere sahip olmak bakımından ayna denk olup olmamasıdır. Bu konuda benimsenen tutumun

¹ Hasan Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 182.

² Hanefî mezhebinde ayn ve menfaat iki ayrı varlık kategorisi olarak kabul edilmekle birlikte diğer mezheplerden farklı olarak menfaatin ayndan tamamen bağımsız görülmediği ve bu yaklaşımın bazı fer'î meselelerde etkili olduğu ifade edilmektedir. Bk. Hasan Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 133.

da pek çok fer'î meselede etkileri görülmektedir. Bu çalışma özellikle bu son meseleye odaklanmaktadır.

İslam hukukçuları tarafından iki ayrı varlık kategorisi olarak tasvir edilen ayn ve menfaat, duruma göre hukuki işlemlerin ve yetkilerin müstakil iki ayrı konusunu teşkil eder. Hasan Hacak bu düşüncenin atomcu varlık anlayışından kaynaklandığını ve diğer hukuk sistemlerinden ayırt edici olarak İslam hukukuna özgü bir yaklaşım olduğunu farklı çalışmalarında titiz ve detaylı bir şekilde işlemiştir. Yazarın ifadesine göre atomcu evren anlayışının bir tezahürü olarak ayn cevher olarak kabul edilmiş, menfaat ise araz olarak kabul edilerek menfaatin mahiyetine dair benimsenen görüşlerde araz ile ilgili temel kabuller önemli ölçüde belirleyici olmuştur.³ Bu doğrultuda fıkıh doktrininde aynın bizzat ve sürekli mevcut olup menfaatin ise ardışık iki zamanda var olmadığı kabul edilmiştir. Bu kabulden dolayı da ikisi arasında varlıklarının mahiyeti bakımından güçlü ve keskin bir ayırım yapılmaktadır.⁴ İslam hukukçularının hemen tamamı bu yaklaşımı benimsemiş olmakla birlikte örf ve hukuk nezdinde menfaatin mal olup olmadığı ve mali değere sahip olmak bakımından ayn ile menfaatin denkliği problemi Hanefî mezhebi ile başta Şâfiî mezhebi olmak üzere diğer mezhepler arasında bir tartışma konusu olmaya devam etmiştir.

Ayndan farklı olarak müstakil bir varlık atfedilen menfaatin hukuki açıdan mal kabul edilip edilmeyeceği, fıkıh mezhepleri arasında esaslı tartışmaların yürütüldüğü ve önemli fikir ayrılıklarının görüldüğü bir konudur. Menfaatin müstakil olarak hukuki işlemlere konu edildiği durumlarda bu işlemlerin meşruiyeti ve geçerliliğine dair yapılan izahlar ve özellikle haksız fiil durumunda menfaatlerin tazmini problemi bu ihtilafların pratik etkilerinin takip edilebileceği meselelerdendir. Günümüzdeki araştırmalarda özellikle Hanefî fıkında menfaatin mal kabul edilmemesi üzerinden bu konu pek çok yönden ele alınmış ve tartışılmıştır.⁵

³ Hacak, *Hak Kavramının Analizi*, 180-187.

⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 11/79-80; Hacak, *Hak Kavramının Analizi*, 183-184; Seyyid Nesib şu şekilde ifade eder: "Menfaat hîn-i akitte ma'dûm ve bade'l-akit gayr-ı bâkidir." Bk. Abdullah Kahraman - Nizamettin Karataş, "İbn Hümam'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 1/2 (2017), 58.

⁵ Mesela bk. Yunus Araz, *İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini* (Bursa: Emin Yayınları, 2016); Muhammed Süleyman en-Nûr, "İhtilâfu'l-fukahâ' fî mâliyyeti'l-menâfi' ve âsâruhû", *Mecelletu'l-Câmiati'l-İslâmiyye li'd-Di-raseti'l-İslâmiyye* 1 (2015).

Fıkıh âlimleri menfaat üzerinde kira akdi gibi bazı işlemler sonucu milk düzeyinde bir yetki elde edilebileceğini kabul etmektedir.⁶ Bunun neticesinde mesela Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin ortak kanaatine göre kira konusu malın gasp edilmesi durumunda kiracı gasp eden kişiye emsal bedeli tazmin ettirebilmektedir. Bu tazmin hakkı, kiracının kira konusu malın menfaatleri üzerinde “milk” elde etmiş olması ile ilgilidir. Nitekim kişi bu hakkını herkese karşı ileri sürebilir. Kiracının kiraladığı eşyanın menfaatleri üzerindeki milk yetkisini kullanarak bu malı başkasına kiraya vermesinin mümkün olduğu hususunda da Hanefî ve Şâfiî fıkhı hemfikirdir. Bununla birlikte menfaatlara dair yetki ve tasarruflarla ilgili, nispeten ikincil derecede fakat önemli bazı meselelerde Hanefî ve Şâfiî mezhepleri farklı görüşler benimsemiştir. Mesela kiracının ödediği ücretten daha yüksek bir bedelle eşyayı bir başkasına kiraya verip veremeyeceği meselesinde Hanefî ve Şâfiî mezhepleri ihtilaf hâlinindedir.⁷ Her iki mezhep -farklı temellendirme yöntemleriyle de olsa- kira akdinde menfaatin mütekavvim mal kabul edildiğini ve bu sözleşme ile kiracının menfaat üzerinde milk düzeyinde bir yetki elde ettiğini ve bu yetkiyi başkasına ücreti mukabilinde devredebileceğini kabul ederler. Bu son meseledeki ihtilaf ise, bu mezheplerin mali değer bakımından ayn-menfaat denkliği konusundaki farklı kabullerinden kaynaklanmaktadır.⁸ Bir başka örnek olarak bir malın menfaatlerinin bir kişiye vasiyet edilmesi her iki mezhebe göre de geçerlidir. Burada da ayn ve menfaatin iki ayrı varlık kategorisi olarak tasvir edilmesinin ve milkü'l-menfaat kavramlaştırmasının bir etkisi görülmektedir. Bununla birlikte Hanefî mezhebine göre kendisine menfaat vasiyet edilen kişi bu malın gelirinden ve kendisine bir malın geliri vasiyet edilen kişi ise bu malın menfaatlerinden bizzat istifade edemez. Şâfiî mezhebine göre ise her ikisi de mümkündür. Menfaatin vasiyet edilmesini ve mûsa leh için bir milkü'l-menfaat yetkisinin meydana geleceğini kabul ettikleri hâlde zikredilen bu fıkhî ihtilaflar aynı şekilde Hanefî ve Şâfiî fakihlerinin menfaat-ayn denkliği meselesindeki farklı kabullerinden kaynaklanmaktadır.⁹ Bu farklı yaklaşımların diğer bazı fer'î meselelerde de etkileri görülmektedir.

⁶ Hanefî fıkhına göre menfaatler mal kabul edilmediği hâlde aynlar gibi milkin konusu olabilir (المنافع قابلة (للملك كالأعيان). Aynlar üzerinde olduğu gibi akitle menfaatler üzerinde de kişi lehine hak doğabilir (يجوز (استحقاقها كالأعيان). Bu doğrultuda temlik içeren işlemler aynın temlik ve menfaatin temlik şeklinde tasnif edilir. Serahsî, *el-Mebsût*, 20/170; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî, *el-Hidâye (şerhi ile birlikte)*, thk. Abdürrezzâk Gâlibü'l-Mehdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 9/4; Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (b.y.: Mektebe-i Hakkâniyye, ts.), 1/316; İbn Âbidîn Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed - Ali Muhammed (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 7/10, 235.

⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/130.

⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/130.

⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 10/520.

Şâfiî mezhebinde örfteki kabuller ve ticari uygulamalar dikkate alınarak menfaatlerin “haddizatında mütekavvim” olduğu kabul edilmektedir.¹⁰ Burada “mütekavvim” kavramının yanı sıra “haddizatında” vurgusu önem arz eder. Nitekim menfaatin, ilke olarak mütekavvim mal olmadığı hâlde¹¹ zaruret gerekçesi ile bazı sözleşmelerde mütekavvim mal olarak değerlendirildiğini kabul eden Hanefî fakihleri bu tür durumlarda da menfaatin “haddizatında mütekavvim” olmadığını tasrih eder.¹² Bu kabilden izahlar menfaatin mali değer bakımından ayna denk olmadığı yaklaşımının farklı bir ifadesidir. Fıkıh literatüründeki “menfaatin ayn gibi hükmen mevcut kabul edilmesi”, “menfaatler için aynlara ilişkin hükümlerin sabit kılınması”, “menfaatin ayn hükmünde kabul edilmesi” gibi ifadeler de benzer bir muhtevaya işaret etmektedir.

Şehâbeddin Zencânî (ö. 656/1258) Şâfiî mezhebine göre menfaatlerin mali değere sahip olmak bakımından aynların konumunda olduğunu, Ebû Hanîfe’nin ise menfaatlerin haddizatında mütekavvim olmadığı görüşünü benimsediğini ifade eder. Ardından bu iki farklı yaklaşım üzerine Hanefîlerden farklı olarak Şâfiîlere göre menfaatlerin tazmin edilmesi, menfaatlerin mehir olarak belirlenebilmesi, mehir olarak verilen hisse şufa hakkının sabit olması, talâka şahitlik eden kimselerin rücû ettiklerinde tazmin ile yükümlü olmaları hükümlerini zikreder.¹³ Zencânî ayrıca kira akdi kapsamında Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebi arasındaki fer’î ihtilafların zeminine ilişkin Şâfiî mezhebinde menfaatler için ayn ahkâmının sabit kılındığını ifade eder. Bu ifadeler hukuk nezdinde mali değere sahip olmak bakımından ayn-menfaat denkliği ilkesinin benimsendiği anlamına gelir.¹⁴ Müellif Hanefî mezhebinden farklı olarak Şâfiî mezhebine göre kiracının akitle birlikte kira konusu malın menfaatlerine bir defada ve topluca malik olması, şâyi hissenin kiralınmasının caiz olması, tarafların ölümüyle kira akdinin infisah

¹⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 7/161; Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfiî el-Kazvînî, *Fethu'l-azîz şerhu'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed - Adil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 6/90-91; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 4/218; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfi el-Bârî ez-Zeylâî, *Tebyînu'l-hakâyik* (b.y.: Mektebetü İmdâdiyye, ts.), 5/234; Ali Haydar Efendi fıkıh kaynaklarındaki “bi-nefsihâ (بنفسها)/fi nefsihâ (في نفسها)” ifadesini karşılamak üzere sözlükte “aslında, esasen” gibi manalara gelen “haddizatında” kelimesini tercih etmektedir. Bk. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/698.

¹¹ “لا مالية في المنفعة حقيقة” Bk. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Usûl*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/56.

¹² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/299; 4/218.

¹³ Ebû'l-Menâkıb Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtyâr ez-Zencânî el-Bağdâdî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edib Sâlih (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 225-229.

¹⁴ Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, 230.

etmemesi ve kira akdinin gelecek zamana izafe edilmesinin geçerli olmaması gibi hükümlerin ayn-menfaat denkliği ilkesine bina edildiğini ifade eder.¹⁵

Günümüz fıkıh araştırmalarında mali değere sahip olmak bakımından ayn-menfaat denkliği meselesine, bu kavramların mahiyet ve işlevlerine dair yukarıda işaret edilen diğer birkaç mesele ile iç içe temas edilmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla ayn-menfaat denkliği problemi müstakil bir araştırma konusu olarak ele alınmamış, ilgili çalışmalarda bu meseleye ilişkin müstakil bir başlık tahsis edilmemiştir. Hanefî mezhebi dışındaki yaklaşımlarda menfaatlerin genel olarak aynlar gibi hukuki işlemlere konu olabileceği ve menfaatlerin tazmin edilmesi gerektiği görüşlerinin ayn-menfaat denkliği ilkesinin bir sonucu olduğu ilgili bazı çalışmalarda ifade edilmektedir.¹⁶ Hasan Hacak ilgili çalışmalarında ayn-menfaat denkliği meselesine vurgulu ifadelerle dikkat çekmekte ve bu tartışmanın mezhepler arası ihtilaflara dair bazı fer'î yansımalarına da özellikle işaret etmektedir. Hanefî mezhebi dışındaki doktrinlerde ayn ile menfaatin “birbirine her bakımdan denk/eşit”¹⁷ olarak kabul edildiğine dikkat çeken yazar Şâfiî mezhebine göre Hanefî mezhebinden farklı olarak gasp edilen malın menfaatlerinin tazmin edilmesi¹⁸, kira akdi ile birlikte menfaatlere doğrudan ve bir defada mâlik olunması¹⁹, kira akdinde kira konusu ile ücretin aynı cins menfaat olması durumunda akdin geçerli olması²⁰, taraflardan birinin ölümü ile kira akdinin münfesihi olmaması²¹, kiracının elde ettiği menfaat üzerindeki yetkiyi mal sahibine dahi devredebilmesi²² ve bir malı kiralayan kişiye o malın satılması veya hibe edilmesi durumunda akdin infisah etmesi²³ gibi hükümlerin ayn-menfaat denkliği ilkesine bina edildiğini ifade etmektedir. Recep Özdemir de fıkıh mezheplerinde ayn-menfaat denkliği meselesinde benimsenen

¹⁵ Zencânî, *Tahrîcû'l-fürû' ale'l-usûl*, 230-235.

¹⁶ Nihat Kahveci, “İslam Hukuku Açısından Menfaatlerin Tazmini”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006), 48; Osmanlı son dönem hukukçularından Seyyid Nesib menfaatlerin tazmini problemini ele aldığı çalışmalarda Hanefîlerin menfaatin tazmin edilmesini gerekli görmemelerinin temelinde iki husus ile gerekçelendiğine dikkat çeker. Diğer mezheplerden ayırt edici olan bu iki yaklaşımdan ilki menfaatin mütekavvim mal kabul edilmemesi, ikincisi ise menfaat ile ayn arasında mali değere sahip olmak bakımından denklik bulunmadığıdır. Bk. Kahraman - Karataş, “İbn Hümmam'ın Mezhebine Muhalef Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi”, 51.

¹⁷ Hacak, *Hak Kavramının Analizi*, 186-187; Hasan Hacak, “Menfaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/133; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 127, 132.

¹⁸ Hacak, “Menfaat”, 29/133-134; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 125.

¹⁹ Hacak, *Hak Kavramının Analizi*, 186-187; Hacak, “Menfaat”, 29/133; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 127, 131.

²⁰ Hacak, “Menfaat”, 29/134; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 129.

²¹ Hacak, “Menfaat”, 29/133; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 130-131.

²² Hacak, “Menfaat”, 29/134; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 132.

²³ Hacak, “Menfaat”, 29/134; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 132.

yaklaşımın menfaatin rehni, menfaatin vasiyet edilmesi, taraflardan birinin ölümü ile menfaat üzerindeki yetkilerin sona erip ermemesi gibi bazı meselelerde etkilerinin görüldüğüne kısaca işaret etmektedir.²⁴

Bu çalışmada hususi olarak ayn-menfaat denkliği meselesindeki yaklaşımının fer'î meselelerdeki farklı görüşlere yansımaları ele alınmaktadır. Hanefî fikhî açısından menfaat ilke olarak ma'dûm ve dolayısıyla gayr-i mütekavvim kabul edildiği için menfaatin mali değer bakımından ayn ile denk olup olmadığının incelenmesinin zaid olduğu düşünülebilir. Fakat fikhî metinlerindeki ilgili tartışmalar takip edildiğinde ayn-menfaat denkliği meselesinin, her ne kadar menfaatin mal olup olmadığı meselesi ile bazen iç içe ele alınsa da müstakil olarak dile getirildiği müşahade edilmektedir. Nitekim yukarıda ifade edildiği üzere Hanefî mezhebine göre menfaatin hükmen mevcut ve mütekavvim mal kabul edildiği bazı akitlere dair kimi fer'î ihtilaflar yine bu ilkesel yaklaşım farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada menfaatin ayna denk olduğu veya olmadığı yönündeki kabulün neticesindeki Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki ihtilaflı meseleler çağdaş literatürden de kısmen yararlanılarak bir arada zikredilecek ve ilgili örnek meseleler bir miktar artırılacaktır. Bilindiği üzere fikhî mezhepleri benimsemiş oldukları ilkeler çerçevesinde tutarlı bir hükümler bütünü oluşturma çabası içerisinde- dir. Fikhî metinleri bu türden izahlar bakımından epey zengin malzeme sunar. Ayn ile menfaatin mali değere sahip olmak bakımından denk olup olmadığına dair benimsenen tavrın birçok fer'î meselede ilgili fikhî hükmü belirlemiş olmasına dair yapılan izahlar da buna bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmanın diğer bir hedefi de günümüzde menfaatin mütekavvim mal kabul edilmesi için Şâfiî mezhebi görüşünün tercih edilmesi doğrultusundaki temayülün²⁵ varlığı dikkate alınarak çağdaş fikhî problemler hakkında tefekkür ederken menfaat-ayn denkliği probleminin de hatırdâ tutulması gerektiği hususunu gündeme getirmektir. Bu doğrultuda ayn-menfaat denkliği ilkesinin irtibatlı olduğu bazı fer'î meselelerde yapılacak tercihlerin tutarlı olmak adına ilgili ilkenin fer'î konumundaki diğer meseleler bakımından da bir tercih anlamına gelip gelmediği sorusuna dikkat çekilecektir.

²⁴ Recep Özdemir, “İslâm Hukukunda ‘Milkü’l-Menfaa Bilâ ‘Ayn’ Kavramıyla İfade Edilen Mülkiyet Türü”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 106.

²⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/842; Mehmed Seyyid, *Usul-i Fikh Dersleri* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2011), 101-102; Mehmed Seyyid, *Usul-i Fikh Medhal* (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011), 143-144, 512-513; Araz, *İslâm Hukukunda Menfaatin Tazmini*, 124-126.

1. Mali Değere Sahip Olmak Bakımından Menfaat-Ayn Denkliği Meselesine Dair Hanefî ve Şâfiî Mezheplerinin Görüşü

Menfaat, Hanefî fıklında şöyle tanımlanmıştır: “Bir aynın kullanılması ile meydana gelen fayda.”²⁶ Günümüz fıkıh literatüründe genelde bu şekilde tarif edilmekle birlikte menfaat bazen eşyanın kullanılması ve ondan yararlanılması manasında fiilin bizzat kendisi olarak da tarif edilebilmektedir.²⁷ Kastedilen mana bakımından önemli bir farklılık bulunmamakla birlikte ifade bakımından “kullanım ile elde edilen fayda” tabiri tercih edilebilir. Bu tanım “evin menfaatleri” vb. ifadeler için daha uygun gözükmemektedir. Kira akdinin türlerinden biri olan hizmet sözleşmesi (icâre-i âdemî) çerçevesinde ise fiilin sahibi ile fiilden elde edilen faydanın nispet edileceği taraf farklılaşmaktadır. Nitekim burada fiilden elde edilen fayda (menfaat) kiracıya (işveren) ait iken fiil kiralanana konumundaki ecîre (işçi) aittir. Burada kiracı bakımından belki dolaylı ve hükmi bir “kullanma”dan bahsedilebilir.²⁸

Hanefî fıkıh literatüründe eşyanın kiralınması ile hizmet sözleşmesindeki ayırma bağlı olarak bazen hizmet sözleşmesinde akdin konusunun daha özel bir ifade ile “amel” olarak zikredildiği ve kira akdinin de buna bağlı olarak ikiye tasnif edildiği görülmektedir.²⁹ Hatta ilgili bazı fer’î meselelerdeki farklı neticelerin menfaat ve amel kavram çiftinin mahiyetindeki farklılıklardan kaynakladığı dile getirilmektedir.³⁰ Bununla birlikte netice itibarıyla her ikisinin de “menfaat” üst kavramında birleştiği ifade edilmektedir.³¹

Hanefî mezhebine göre yukarıda ifade edildiği üzere ayn ile menfaatin birbirine denk olmadığı, aynın üstün olduğu ifade edilmektedir.³² Hanefî fıkhının ayn-menfaat

²⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/212; Hacak, “Menfaat”, 29/131; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 181; Yunus Araz, “İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 46 (2016), 94-95.

²⁷ Hacak, *Hak Kavramının Analizi*, 184; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 94, 110.

²⁸ Hizmet sözleşmesinde menfaatin ecîrin milki üzerinde meydana geldiği ifade edilmektedir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 15/153; Yunus Araz literatürdeki tanım ve örneklerden istifade ile menfaati biraz daha genişçe şu şekilde tanımlar: “Menfaat, tek başına varlığı olmamakla birlikte eşya ve çalışmasıyla menfaatin elde edileceği varlık var oldukça varlık potansiyeli olan, eşyanın kullanılması, insan ve hayvanın çalışmasıyla varlığı ortaya çıkan ve bunlar var oldukça yokluğu düşünülemeyen, eşya, insan ve hayvandaki arazi faydadır.” Bk. Araz, “İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar”, 85.

²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/75; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, *Tuhfetu'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 2/347.

³⁰ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym el-Mısırî, *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*, thk. Muhammed Ahmed Serac - Ali Cuma Muhammed (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1999), 249.

³¹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 4/174-175.

³² “A'yân menâfi üzerine şerefen ve hudûsen mukaddemdir.” Bk. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/603.

kavram çiftine dair temel söylemi menfaat ile ayn arasında ne sûreten ne de mânen bir denklik olduğu, menfaatin misl-i kâmilinin de misl-i kâsırının da bulunmadığı şeklinde-
dir.³³ Hanefî mezhebine göre ilke olarak menfaat ma'dûm ve gayr-i mütekavvim kabul
edilmekle birlikte kira akdinde ve diğer bazı sözleşmelerde toplumsal ihtiyaç dolayı-
sıyla menfaatin hükmen mevcut ve mütekavvim mal olduğu benimsenmektedir.³⁴ Bu
kabule rağmen Hanefî fakihlerinin menfaat-ayn denkliği meselesinde benimsemiş ol-
dukları yaklaşımının kira akdi kapsamındaki pek çok fer'î meseleye etkisi söz konusu-
dur. Mesela Hanefî mezhebine göre kira bedeli olarak kira konusu ile aynı türden bir
menfaat verilemez. Bu hükmün gerekçesi Hanefî mezhebine göre ayn ile menfaatin
mali değer bakımından denk olmamasıdır. Şâfiî mezhebine göre ise mütekavvim mal
kabul edilen menfaat aynı zamanda ilke olarak mali değer bakımından ayna denk kabul
edildiği ve ayn ile ilgili ahkâm, menfaat için de sabit kabul edildiği için bu durumda bir
sorun görülmemiştir.³⁵ Seyyid Nesib menfaatin mahiyetine tahsis ettiği çalışmalarında
menfaatin mal olduğu farz ve takdir edilse bile ayn ile menfaat arasında denklik bulun-
madığını, bunun ayn ile deyn arasında denklik olmadığı kabulüne benzer bir yaklaşım
olduğunu ifade etmektedir.³⁶ Seyyid Nesib'in naklettiği üzere Hanefîlere göre menfaatin
varlığı tasavvur edilse de varlığının devamı olmadığı için menfaat ile ayn birbirine denk
olamaz. Buna mukabil Şâfiîlere göre ise her ne kadar varlıklarının devamı bakımından
aralarında farklılık varsa da varlıklarının aslı bakımından aralarındaki müstereklik dik-
kate alınarak ayn ile menfaat denk kabul edilmiştir.³⁷

³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/80; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/842; Mehmed Seyyid, *Usul-i Fıkah Dersleri*, 94, 98-99.

³⁴ Bu doğrultuda biraz daha genel bir ilke düzeyinde menfaatlerin zaruret ve hâcet çerçevesinde karşılıklı rıza ile mal kabul edilebileceği ifade edilmektedir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 11/80; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyık*, 2/146; 5/234; Hanefî fakihleri kira akdinin meşruiyetinin gerekçesi mahiyetinde kendisinden faydalanı-
lacak olan eşyanın menfaat yerine kaim kılındığı şeklinde bir izah da yaparlar. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 11/79; Serahsî, *el-Usûl*, 1/55-56.

³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/79; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 4/194; Hanefîler menfaatin haddizatında mütekavvim ol-
mayıp akitle birlikte mütekavvim mal kabul edildiği, bu nedenle âriyet alanın menfaate mâlik olsa da bir
bedel mukabilinde mâlik olmadığı için bedelli bir şekilde temlik edemeyeceği kanaatinde. Halbuki ken-
disine bir ayn hibe edilen kişi bunu bir bedel karşılığında temlik edebilmektedir. Bu da menfaatin ayna
denk olmadığını gösterir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 15/130-131.

³⁶ Kahraman - Karataş, "İbn Hümmam'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi", 53,
64; Deynin "hükmi mal" olduğu fakat mali değer bakımından ayndan eksik olduğu hakkında bk. Hacak,
Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi, 147. Deyn ile menfaat arasındaki önemli fark deynin neti-
cede ayna dönüşmesidir. Menfaat ise eşyanın kullanılması veya kişinin ameli ile varlık kazanır ve varlı-
ğının devamı yoktur.

³⁷ Kahraman - Karataş, "İbn Hümmam'ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi", 63-
64.

Hanefî mezhebi kaynaklarında “ayn-menfaat denkliği” meselesinde benimsenen ilkesel yaklaşımın Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebi arasındaki pek çok fer’î meseledeki ihtilafın zeminini teşkil eden temel bir kural olduğuna “بناء على أصله أن المنافع كالأعيان” veya “من فروع كون المنافع كالأعيان” gibi ifadelerle dikkat çekilmektedir.³⁸ Bu tür ifadelerdeki asıl ve fer’ kelimeleri “ayn-menfaat denkliği” probleminde tercih edilen çözümün müstakil olarak pek çok fer’î meselenin zeminini teşkil eden ilkesel bir yaklaşımı ifade ettiğine işaret etmektedir. Yine ilgili fer’î ihtilaflarda Şâfiî mezhebinde benimsenen görüşün gerekçesi “المنافع متقومة بأنفسها بمنزلة الأعيان”، “المنفعة في حكم العين”، “المماثلة بين العين والمنفعة في المالية” gibi ifadelerle izah edilmektedir.³⁹ Bu tür ifadeler de “ayn-menfaat denkliği” ilkesinin farklı söyleniş biçimleridir.

Şâfiî mezhebine göre menfaat “aynların hey’et ve şekil olarak onlardan istenilen faydanın elde edilmesine müsait ve hazır durumda bulunması” veya “bir eşyayı diğerlerinden ayıran ve elde edilmek istenen amaca ulaşılması için hazır olan hey’etler” şeklinde tarif edilir.⁴⁰ Hasan Hacak menfaate dair bu tarif ile Hanefîlerin tariflerinin atomcu evren anlayışı temelinde ve araz kavramı çerçevesinde aynı mahiyette olduklarını ifade eder. Bununla birlikte Şâfiî fıkhında araz kategorisindeki “fiil” yerine yine araz kategorisindeki “hey’et” teriminin tercih edilmesinin “menfaatlerin akit anında ma’dum olmaları fikrinden kurtulma gayesine yönelik” olabileceğine dikkat çeker.⁴¹

Şâfiî mezhebine göre mal, insanların maslahatlarını temin etmek üzere yaratılan her şeydir. Buna göre bir şeyin mal olup olmadığı örfe göre belirlenir. İnsanlar ticari işlemlere konu edinerek menfaatin mal olarak kabul edildiğini tespit etmişlerdir. Bunun neticesinde mali değere sahip olmak bakımından menfaatlerin aynlar ile denk olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.⁴² Bu da menfaatin hükmen ayn gibi neredeyse somut bir varlığının olduğunun kabul edilmesini gerektirir.⁴³ Bu çalışmada ele alınan konu itibarıyla Şâfiî doktrini açısından en kritik çıkarım işte bu son zikredilen “menfaatin ayna

³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/130, 139, 153; Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 5/132; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *el-İnâye şerhu’l-Hidâye* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 9/93, 149; Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Fethu bâbi’l-inâye* (Beyrut: Dâru’l-Erkam, 1997), 2/422.

³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/79; 15/108; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 4/218; Merğînânî, *el-Hidâye*, 9/92.

⁴⁰ Zencânî, *Tahrîcu’l-fürû’ ale’l-usûl*, 225; Hacak, “Menfaat”, 29/132.

⁴¹ Yazar ayrıca Şâfiî fıkıh doktrinindeki “istifade fiilleri” ya da “istifade fiilleri ile elde edilen mana” şeklindeki tanımların menfaat teriminin mahiyeti açısından daha makbul olduğunu ifade eder. Bk. Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 97-98, 109.

⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, 11/78.

⁴³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû şerhu’l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necîb el-Mutî’î (Cidde: Mektebetü’l-İrşâd, ts.), 15/281, 284; Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyık*, 5/132; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi’l-inâye*, 2/422.

denk olduğu” ve “menfaatin ayn gibi somut bir varlığının kabul edilmesi” yaklaşımıdır. Bu bakış açısının nakledilecek olan Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki fer’î ihtilaflara yansması aşağıda detaylı bir şekilde görülecektir. Şâfiî fıkında mesela ücretin vadeli olarak belirlendiği kira akdinin meşruiyeti bu yaklaşımla izah edilir. Menfaatin bir başka araz olan “deyn” olarak değil; cevher olan “ayn hükmünde” kabul edildiği, bu nedenle ücretin vadeli olması durumunda bu işlemin deyn-deyn mübadelesi yasağı kapsamına dahil olmadığı ifade edilir.⁴⁴ Bu tür izahlarda varlıkların ayn-deyn kavram çifti etrafında izah edilmeye çalışıldığı, menfaatin de ayn ya da deynden biri olarak tespit edilmesi gerektiği düşüncesi açığa çıkmaktadır. Buna göre deyn olamayacak olan menfaatin netice itibariyle ayn hükmünde kabul edilmesi söz konusudur.⁴⁵ Yukarıda ifade edildiği üzere Hanefî düşüncesine göre ise menfaat ayn da deyn de değildir, varlık tasviri bakımından menfaatin kendine özgü bir konumu bulunmaktadır. Şâfiî doktrininde fıkıh âlimlerinin ittifakıyla benimsenen kişinin kiraladığı malı bir başkasına kiraya verebileceği hükmünün de menfaatlerin kira akdiyle birlikte hükmen -aynlar gibi- teslim alındığı görüşünü desteklediği dile getirilir.⁴⁶ Netice itibariyle Şâfiî mezhebinde menfaatlerin mahiyeti ve ayn ile mukayesesi konusunda Hanefîlerden farklı bir yaklaşım benimsenmiştir. Buna göre menfaatlerin hakikatine dair Hanefî izahı belli ölçüde doğru kabul edilse de Şâfiî bakış açısına göre menfaatler örf ve hukuk nezdinde “haddizatında mütekavvim mal” kabul edilmektedir. Hanefî fıkıh kaynaklarında kira sözleşmesinde bir süre sınırı olup olmadığı tartışmasında Şâfiî mezhebine süresiz kira akdinin caiz olduğuna dair zayıf bir rivayet nispet edilmektedir. Bu görüşün gerekçesi olarak menfaatin ayn gibi kabul edilmiş olması zikredilir. Buna göre nasıl ki ayn üzerindeki mülkiyet hakkı satım akdi ile bir süre ile kayıtlı olmaksızın el değiştiriyorsa menfaat için de aynı durum söz konusu olabilir.⁴⁷ Bu nakledilen görüşün ve zikredilen gerekçenin, Şâfiî mezhebinde benimsenen ayn-menfaat denkliği ilkesinin katı bir şekilde tatbik edilmesi durumunda bunun sebep olacağı fer’î sonuçlara dair bir uç örnek olarak eleştiri şeklinde anlaşılması mümkündür.⁴⁸

⁴⁴ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 7/395; Hanefîler ise kira akdinin cevazının bu şekilde temellendirilemeyeceğini savunur. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 15/108-109.

⁴⁵ Nevevî, *el-Mecmû*, 15/264.

⁴⁶ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 7/396.

⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/132.

⁴⁸ Şâfiî mezhebindeki esas kabul edilen görüşe göre süresiz kira sözleşmesi geçerli değildir. Bk. Nevevî, *el-Mecmû*, 15/260.

2. Hanefî ve Şâfiî Mezhepleri Arasındaki İlkesel Yaklaşım Farklılığının Fer'î İhtilaflara Yansımaları

Bu başlık altında, ayn-menfaat denkliği meselesinde benimsenen ilkenin Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki fer'î ihtilaflara etkisi, örnek hükümler üzerinden görülmüş olacaktır. Bu örnek meselelerin tespitinde girişte işaret edilen günümüzdeki ilgili araştırmalardan istifade edilmiş, ayrıca fûrû fıkıh literatüründe yapılan tarama ile örnek hükümlerin sayısı bir miktar artırılmıştır. Örnek hükümlere dair alt başlıklar Şâfiî mezhebinin görüşü doğrultusunda ifade edilmiştir.

2.1. Haksız Fiile Konu Olan Menfaatlerin Tazmin Edilmesi

Hanefî mezhebine göre ilke olarak menfaatlerin tazmin edilmesi gerekmez. Buna göre kişi başkasına ait bir malı yetkisiz ve izinsiz kullansa bu kullanım için herhangi bir ücret ödemesi gerekmez. Bu hükmü menfaatlerin ma'dûm ve dolayısıyla gayr-i mütekavvim olması ile izah eden Hanefî fakihleri ikinci gerekçe olarak ayn ile menfaatin denk olmadığı ilkesini de zikretmişlerdir. Buna göre menfaatlerin bazı akitlerde karşılıklı rızaya dayalı olarak zaruret gerekçesi ile mal kabul edildiği gibi haksız fiil durumunda da mal kabul edilmesi farz edilse dahi menfaatlerin tazmin edilmesi yine mümkün olmaz. Çünkü ayn ile menfaat arasında denklik yoktur. Haksız fiillerde ise ilgili nas gereği tazmin yükümlülüğünün, zarar verilen şeyin misli ile yerine getirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla itlaf edilen menfaat karşısında tazmin yükümlülüğünün ayn ile eda edilmesi mümkün değildir. Rızaya dayalı sözleşmelerde ise karşılıklı bedeller arasında bir denklik aranması söz konusu değildir. Bu nedenle sözleşmelerde denk olmasalar da duruma göre menfaate karşılık olarak ayn ile ödeme yapılabilir. Şâfiî mezhebine göre ise menfaatlerin tazmin edilmesi gerekir. Çünkü menfaatler örf ve hukuk nezdinde aynlara denk olarak haddizatında mütekavvim maldır. Dolayısıyla misli ile tazmin kuralına aykırı bir durum söz konusu değildir. Sözleşmelerde menfaate karşılık ayn bedel olabildiği gibi haksız fiil durumunda da menfaate karşılık ayn ile tazmin yükümlülüğü eda edilir.⁴⁹

2.2. Gâsıbın Kira Gelirine Hak Kazanamaması

Bir kişi gasp ettiği eşyayı kiraya verse Hanefî mezhebine göre elde etmiş olduğu ücret kendi mülkü olur, fakat dinen bu malı tasadduk etmesi istenir. Şâfiî mezhebine göre ise gâsıb bu ücrete hak kazanamaz. Bu fıkhî ihtilaf menfaatlerin aynlar gibi haddizatında mütekavvim olup olmadığı konusunda benimsenen yaklaşım farklılığına

⁴⁹ Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyık*, 5/234; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/698; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 7/160-162; Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, 227.

dayanır.⁵⁰ Bu ise yukarıda ifade edildiği üzere menfaatin hüküm itibarıyla ayn gibi kabul edilmesi ve menfaat-ayn denkliği meselesinin farklı bir ifadesidir. Hanefîlere göre ayn haddizatında mütekavvim olduğu için başkasına ait bir eşyanın satılması durumunda elde edilen semen, gerçek mal sahibine ait olur. Menfaatin ise ayna denk bir mali/hukuki değeri olmayıp menfaat haddizatında mütekavvim olmadığı ancak akitle birlikte tekavvüm ettiği için bu meselede kiraya veren gâsıb ücretin sahibi olur. Nitekim gâsıb akdin tarafı olarak yaptığı kira sözleşmesi ile haddizatında mütekavvim mal olarak kabul edilmeyen menfaati bu akit sayesinde mütekavvim mal kategorisine (bi-gayrihâ) yükseltmiştir. Bu nedenle eşya sahibinin bu sözleşmeden kaynaklanan ücretten geçmişe yönelik bir hak iddiası söz konusu değildir.⁵¹ Eşya sahibinin kira sözleşmesine icâzet/onay vermesi ise menfaatin elde edilip edilmemiş olmasına göre farklı sonuçlar doğurur. Bu örnekte olduğu gibi gâsıbın daha önceden elde ettiği ücreti tahsil etmek üzere mal sahibinin ilgili akdi onaylaması durumunda da bu hüküm değişmez. Mal sahibinin yapılan sözleşmeye daha sonradan icâzet vermesi akdi kendisi adına geçerli kalmaz. Çünkü akit yapıldığı zaman ile icâzet verilen zaman arasında elde edilip tüketilen menfaat artık yok olmuştur. Bu nedenle kira akdinde geçmişe yönelik bir icâzet geçerli kabul edilmemektedir.⁵²

2.3. Kendisine Bir Malın Menfaati Vasiyet Edilmiş Kişinin Bu Malın Gelirlerini Elde Etmesi

Bir eşyanın menfaatlerinin bir kimseye belirli bir süre için veya süresiz olarak vasiyet edilmesi durumunda bu vasiyet geçerlidir. Bununla birlikte Hanefî mezhebine göre mûsa leh, ilgili malın menfaatlerinden bizzat yararlanmayıp gelirinden istifade etmeyi istese buna hakkı bulunmamaktadır. Şâfiî mezhebine göre ise menfaatlerinden bizzat kendisi yararlanabildiği gibi bu malı kiraya vererek gelirinden de istifade edebilir. Bu görüş menfaat-ayn denkliği ilkesi ile izah edilmektedir.⁵³ Hanefî mezhebine göre kendisine eşyanın gelirleri vasiyet edilmiş olan kişinin de bu eşyayı bizzat kullanarak menfaatlerini tüketme yoluyla istifade etme hakkı yoktur. Çünkü gelirler nakit para vb. ayn olarak temin edilir. Bu görüş ise menfaatin ayna denk olmaması ilkesinin bir sonucudur.⁵⁴

⁵⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 7/160.

⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/77-78; Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm*, 1/698-699.

⁵² Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2/362.

⁵³ Merğînânî, *el-Hidâye*, 10/520; Bâbertî, *el-Înâye*, 10/520.

⁵⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, 10/520.

2.4. Kiracının Kira Akdiyle Birlikte Menfaatlere Toptan Mâlik Olması ve Ücret Yükümlülüğünün Derhal Sabit Olması

Kira akdi sonrasında menfaatlerin fiili olarak peyderpey elde edileceği (istîfâ) konusunda fıkıh âlimleri hemfikiridir. Bu ittifak, menfaatlerin hakikatine dair müşterek görüşten neşet etmektedir. Bununla birlikte Şâfiî mezhebine göre kiracı, kira akdi ile menfaatlere toptan mâlik olunur. Bu hükmün gerekçesi menfaatlerin aynlara denk olması ve hükmen (aynlar gibi) mevcut kabul edilmesidir.⁵⁵ Şâfiî mezhebine göre İslam hukukçularının ittifakla kabul ettiği üzere temel şer'î kaynaklarda ilke olarak ma'dûmun satışı yasaklanmış, bununla birlikte kira akdine ise cevaz verilmiştir. Bunun zorunlu sonucu satım akdi ile bir eşyaya mâlik olunduğu gibi kira sözleşmesi ile de menfaatlere toptan bir defada sahip olunmasıdır.⁵⁶ Hanefîlere göre ise menfaatler nasıl peyderpey meydana geliyorsa, buna paralel olarak kiracı menfaatlere peyderpey mâlik olur. Hanefî âlimleri, peyderpey meydana gelecek olan menfaatlerin hükmen mevcut kabul edilmesinin isabetli olmadığını, nitekim hakikaten tasavvur edilemeyen şeylerin hükmen kudret alanına dahi edilemeyeceğini söylemektedir. Kira akdinin meşruiyetine dair ise toplumsal ihtiyaç gerekçesi dolayısıyla kira sözleşmesinde akit konusunun mevcut olması şartına itibar edilmediği, ayrıca sözleşmedeki irade beyanlarının mevcut olan ayna izafe edildiğine dikkat çekilmektedir.⁵⁷

Şâfiî mezhebine göre menfaatlere akitle birlikte topluca mâlik olunmasının karşılığı olarak kira ücretini ödeme yükümlülüğü de sözleşme ile derhal sabit olur.⁵⁸ Bu hüküm akitlerdeki hak ve yükümlülük açısından tarafların eşitliğini temin etme anlayışı ile izah edilir. Buna göre nasıl ki meb'î teslim edildiğinde semeni ödeme yükümlülüğü ve nikâh akdinde erkek hanımıyla birlikte olma imkânı elde ettiğinde muaccel mehri ödeme yükümlülüğü sabit oluyorsa burada da menfaatin teslim edilmesi ile ücreti ödeme yükümlülüğünün sabit olması gerekir. Kira konusu malın teslimi ile menfaatlerin kullanılması imkânı gerçekleştiğinde artık menfaatler hükmen kiracı tarafından teslim edilmiş kabul edilir.⁵⁹ Hanefîlere göre ise ücret de menfaatlere paralel olarak peyderpey sabit olur. Nitekim ücret, menfaatin bedeli olup menfaat henüz elde edilmemiştir. Buna göre akitlerde temin edilmesi gereken "eşitlik" gereği ücret de ancak akit

⁵⁵ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 7/395; Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, 233; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/699.

⁵⁶ Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, 230; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 2/408.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/109; irade beyanının menfaatlere izafe edilmesi durumunda akdin geçerli olmaya çağı hakkında bk. Serahsî, *el-Usûl*, 1/183-184.

⁵⁸ Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, 233.

⁵⁹ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 7/396; Nevevî, *el-Mecmû*, 15/264.

konusu elde edildikçe sabit olacaktır.⁶⁰ Bu hükümlerin bazı fer'î sonuçları vardır. Mesela kira ücreti bir köle olsa, kiraya veren kişi henüz kiracı menfaati elde etmeden önce bu köleyi azad etse, Şâfiî mezhebine göre kiraya veren kişi akitle birlikte bu köleye mâlik olduğu için köle azad olur, Hanefî mezhebine göre ise köle azad olmaz.⁶¹

2.5. Aynı Cins Menfaatlerin Karşılıklı Mübadelesinin Caiz Olması

Hanefî mezhebine göre farklı cins menfaatlerin karşılıklı mübadelesi caizdir.⁶² Bununla birlikte aynı cins menfaatlerin karşılıklı mübadelesi caiz değildir. Şâfiî mezhebine göre ise her iki durumda da menfaatlerin karşılıklı mübadelesi caizdir. Buna göre mesela bir evde oturma ile bir amelin/hizmetin veya bir amel/hizmet ile bir binekten yararlanmanın mübadelesi her iki mezhebe göre de caizken bir evde oturmaya karşılık bir başka evde oturmanın veya bir arazinin ekimi karşılığında başka bir arazinin ekiminin bedel olarak belirlenmesi durumunda bu işlem Hanefî mezhebine göre caiz değildir. Bu meseledeki Şâfiî görüşünün “menfaatlerin ayn gibi mevcut kabul edilmesi” ilkesine bina edildiği ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre -ribâ içeren işlemler dışında- nasıl ki bir aynın kendi cinsinden veya başka bir cins ayn ile mübadelesi caiz ise menfaatlerde de aynı kural işletilmektedir. Hanefî fıkhnının bu meseledeki görüşü ise menfaatlerin ayn gibi hazır ve mevcut olmadığı kabulüne dayandırılmaktadır. Buna göre peyderpey meydana gelecek olan menfaatlerin karşılıklı değişiminde aynı cins şeyin vadeli mübadelesi söz konusu olacaktır ki bu ise ribe'n-nesîe yasağı kapsamına dahildir. Ayrıca kira akdi kıyasa aykırı olarak toplumsal ihtiyaç gereği meşru kabul edilmiştir. Aynı cins menfaatlerin karşılıklı mübadelesinde ise bu türden bir ihtiyaç söz konusu değildir.⁶³ Zeylaî (ö. 743/1343) bu izahın ilk kısmının isabetli olmadığını, bunun kabul edilmesi durumunda farklı cinslerdeki menfaatlerin değişiminin de deyn-deyn mübadelesi yasağının kapsamına dahil olmasının söz konusu olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴ Serahsî (ö. 483/1090) bu muhtemel eleştiriyi zimmette sabit olmaması dolayısıyla menfaatlerin hakikî anlamda deyn olmadığı şeklinde cevaplandırmaktadır.⁶⁵ Kâsânî (ö. 587/1191) isabetli kabul edilen ikinci izahın İmâm Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) ait olduğunu ve mezhepte benimsendiğini ifade etmektedir.⁶⁶

⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/109; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/699.

⁶¹ Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/324.

⁶² Menfaat -kira konusundan farklı cins olduğu takdirde- kira bedeli yani ücret olmaya elverişli iken semen olmaya hiçbir zaman elverişli değildir. Bk. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/694.

⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/139-140; Merğînânî, *el-Hidâye*, 9/114-115; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 2/430.

⁶⁴ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâyık*, 5/132.

⁶⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/140.

⁶⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 4/194; Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, 129.

2.6. Fâsîd Akitte Ecr-i Misilin Ecr-i Müsemmâdan Fazla Olması

Haneî mezhebine göre fâsîd kira akdinde ecr-i misil sabit olur. Bununla birlikte sözleşmede bir ücret belirlenmişse ecr-i misil bu ücretten fazla ise belirlenen ücret esas kabul edilir. Diğer bir ifade ile ödenecek olan ecr-i misil, tarafların belirlediği ücretten fazla olamaz. Bu hükmün gerekçesi şudur. Haneî fıkhına göre menfaatler aylar gibi haddizatında mütekavvim olmayıp akitle birlikte tekavvüm eder. Bu meselede ise taraflar bir ücret tayin etmişlerdir. Eğer bunun üzerinde bir ücret yükümlülüğü sabit kılınırsa bu kısım akit haricinde bir yükümlülük olarak sabit kılınmış gibi olur. Halbuki menfaatler akit haricinde mütekavvim değildir. Fâsîd satım akdinde ise durum farklıdır. Nitekim fâsîd satım akdinde tayin edilen kıymet, semenden fazla olsa da ödeme yükümlülüğü eşyanın kıymeti üzerinden sabit olur. Çünkü aylar menfaatlerin aksine haddizatında mütekavvimdir. Şâfiî mezhebinde menfaat, ayn ile denk kabul edildiği için nasıl ki fâsîd satım akdinde her hâlde kıymet yükümlülüğü sabit oluyorsa fâsîd kira akdinde de her hâlde ecr-i misil sabit olur.⁶⁷

2.7. Kira Akdinin Mazeret Sebebiyle Feshedilememesi

Haneî mezhebine göre taraflar için sabit olan meşru bir mazeret sebebiyle kira akdi feshedilebilir. Şâfiî mezhebine göre ise feshedilemez.⁶⁸ Şâfiî'nin bu görüşü onun benimsediği ayn-menfaat denkliği ilkesinin bir sonucu olarak şu şekilde izah edilmektedir: Menfaatler hükmen mevcut aylar gibidir. Dolayısıyla menfaat üzerine yapılan akit, ayn üzerine gerçekleştirilen akit gibidir. Satım akdi nasıl ki mebîde bir kusur olmaksızın mazeret sebebiyle feshedilemez ise kira akdi de kira konusu olan eşyanın kusuru haricinde mazeret sebebiyle feshedilemez.⁶⁹

2.8. Kiracının Kira Konusu Malı Fazla Ücretle Başkasına Kiraya Verebilmesi

Haneî mezhebine göre kişi kiraladığı malı daha fazla bir ücretle kiraya verse bu ikinci işlem hukuken geçerli olmakla birlikte elde ettiği fazla miktar kendisine helâl

⁶⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 4/218; Merğînânî, *el-Hidâye*, 9/92-93; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, thk. Şuayb Arnaût (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 2/138; Bâbertî, *el-İnâye*, 9/93; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/961; Şâfiî mezhebindeki ilgili hüküm için bk. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrahim (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1997), 2/591; Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 2/433.

⁶⁸ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 7/393.

⁶⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/2; Merğînânî, *el-Hidâye*, 9/149-150; Zeylâ'î, *Tebyînu'l-hakâyk*, 5/145; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Zekerîya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 8/65; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 2/444; Şâfiî mezhebinde benimsenen bu görüşün benzer mahiyette izahı için bk. Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 7/393-394.

olmayıp bu rakamı dinen tasadduk etmesi istenir.⁷⁰ Şâfiî mezhebine göre ise ayn-menfaat denkliği ilkesine binaen bu kişinin alacağı fazla miktar kendisine helâldir. Nitekim ona göre kişi kira sözleşmesi ile kiraladığı malın menfaatlerine mâlik olmuştur. Kira konusu malın teslim edilmesi ile hükmen malın menfaatleri de kiracıya teslim edilmiş gibi kabul edilir. Bu aynı satın aldığı bir eşyayı daha yüksek bir rakama satan kimsenin durumu gibi helal bir kazançtır.⁷¹ Hanefî fakihleri ise kişinin kiraladığı eşyanın menfaatinin kişinin sorumluluğuna (damân) girmediğini bu nedenle bunun üzerinden elde edilecek fazla bir kazancın hadisteki yasak kapsamına gireceğini ifade etmektedir.⁷² Burada menfaatin haddizatında mütekavvim olmayıp akitle birlikte akitte belirtilen rakam mukabilinde mütekavvim mal kabul edildiğini o nedenle dinî hüküm bakımından üçüncü bir şahsa bu rakamın üstünde temlik edilemeyeceği görüşünü benimsemişlerdir. Hanefî mezhebine göre bu izah, âriyet alan kişinin eşyanın menfaatlerine mâlik olsa da bir bedel mukabilinde almadığı için başkasına bedelli bir şekilde temlik edememesi görüşü ile de uyumludur. Halbuki kendisine bir ayn hibe edilen kişi bunu bir bedel karşılığında temlik edebilmektedir. Bu da menfaatin ayna denk olmadığını gösterir.⁷³

2.9. Tarafların Ölümü ile Kira Sözleşmesinin Sona Ermemesi

Kiracı veya kiraya veren vefat ettiğinde Hanefîlere göre kira akdi infisâh eder. Şâfiî mezhebine göre ise infisâh etmez. Çünkü kiracı akitle menfaatlara bir defada topluca mâlik olmuştur. Kiracının vefat etmesi durumunda bu yetki vârislere intikal eder. Aynı şekilde kiraya veren vefat ettiğinde de zaten bu menfaatler topluca bir defada onun elinden çıkmıştır.⁷⁴ Şâfiî'nin bu görüşü menfaat-ayn denkliği ilkesine dayanır. Bir ayn akit konusu olduğunda nasıl ki taraflardan birinin ölümü bu akdi etkilemiyorsa, menfaat akit konusu olduğunda da aynı durum geçerlidir.⁷⁵ Taraflardan birinin vefatı durumunda kira sözleşmesinin durumunun ne olacağı konusu Mecelle'de

⁷⁰ Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/318.

⁷¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Muhtasarı ihtilâfî'l-ulemâ*, thk. Abdullah Nezir Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Beşâirî'l-İslâmiyye, 1995), 4/126; Serahsî, *el-Mebsût*, 15/130; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 7/395; Kiraladığı malı başkasına kiraya vermemesinin şart koşulması durumunda bu şartın geçerli olmamasının satın alınan bir malın başkasına satılmamasının şart koşulması durumunda bu şartın geçerli olmaması gibi olduğu ifade edilir. Bk. Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 2/424.

⁷² Serahsî, *el-Mebsût*, 15/130-131; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 2/422.

⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/131.

⁷⁴ Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, 234.

⁷⁵ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 7/400-401; Serahsî, *el-Mebsût*, 15/153; 20/147; Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâyık*, 5/144; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 2/444-445.

düzenlenmemiştir.⁷⁶ Ali Haydar Efendi Mecelle’de düzenlenmemiş olan meselelerde ilke olarak Hanefî mezhebinin görüşü doğrultusunda hareket edilmesinin gerektiğini, bu doğrultuda bu meselede akdin infisâh edeceği görüşünün esas alınacağını ifade etmekle birlikte çağdaş bir problem olarak bu mesele üzerinde düşünülmesi gerektiğini söyler. Onun ifadelerinden Şâfiî mezhebinin görüşüne temayül ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁷

2.10. Şâyi Hissenin Kiralanabilmesi

Şâfiî mezhebine göre şayi hissenin kiralınması caizdir. Ebû Hanife ise şâyi hissenin kiralınmasına cevaz vermemiştir.⁷⁸ Çünkü şâyi hissedeki menfaat elde edilemez. Nitekim bir yerde sâkin olmak, bir elbiseyi giymek gibi eylemler bölünme kabul etmez. Şâfiî yaklaşımına göre ise menfaat ayn hükmünde olduğu için hissenin satımı caiz olduğu gibi bu işlem de caizdir.⁷⁹ Şâfiî mezhebinde bu ilkenin bir sonucu olarak iki kişinin ortak olduğu bir eşya ile ilgili taraflardan birisinin, diğerini işçi olarak tutması da caiz kabul edilmiştir.⁸⁰

2.11. Kira Sözleşmesinde Muhayyerlik Hakkını Şart Koşmanın Caiz Olmaması

Hanefî mezhebine göre kira sözleşmesinde şart muhayyerliği caizdir. Şâfiî mezhebine göre ise caiz değildir. Akitle birlikte kiracının menfaatleri hükmen bir bütün olarak elde etmiş olduğu düşüncesi bu görüşün gerekçesi olarak zikredilir. Menfaat-ayn denkliği ilkesine binaen menfaat ayn gibi telakki edildiği için kira sözleşmesinde muhayyerlik hakkının kullanıldığı farz edildiğinde, akit konusu olan menfaatin bir kısmı tüketilmiş olarak geri verilmesi söz konusu olacağından Şâfiî mezhebinde şart muhayyerliği caiz kabul edilmemiştir.⁸¹ Nitekim bu mebînin bir kısmının tüketilerek geri verilmesi gibi telakki edilmektedir.

2.12. Kira Sözleşmesinin Gelecek Vakte İzâfesinin Caiz Olmaması

Hanefî mezhebine göre kira sözleşmesinin gelecek bir vakitte başlatılmak üzere yapılması (izâfe) sahihtir. Nitekim ihtiyaca binaen meşru kabul edilen kira akdi için bu tür bir uygulamaya da ihtiyaç vardır. Ayrıca menfaatlerin peyderpey meydana gelmesi

⁷⁶ Akif Aydın bu meselenin düzenlenmemiş olmasını Mecelle’nin eksiklikleri arasında zikreder. Bk. Mehmet Âkif Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/234.

⁷⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/664.

⁷⁸ Semerkandî, *Tuhfetu’l-fukahâ*, 2/357.

⁷⁹ Zencânî, *Tahrîcu’l-fürû’ ale’l-usûl*, 233; Mâverdî, *el-Hâvî’l-kebîr*, 7/445; Ensârî, *Esne’l-metâlib*, 2/409; Nevevî, *el-Mecmû*, 15/255.

⁸⁰ Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyk*, 5/132.

⁸¹ Mâverdî, *el-Hâvî’l-kebîr*, 7/394; Serahsî, *el-Mebsût*, 15/150; Zeyla’î, *Tebyînu’l-hakâyk*, 5/145; Bâbertî, *el-’înâye*, 9/149.

gerçeğine binaen kira akdi mahiyet itibariyle zaten muzâf bir akittir. Şâfiî mezhebine göre ise kira sözleşmesinin gelecek bir vakte izâfe edilmesi ya da kira konusu eşyanın daha sonraki bir vakitte tesliminin şart koşulması sahih değildir. Bu görüş menfaat-ayn denkliği ilkesinin bir neticesidir. Nitekim sözleşme ile bir bütün olarak temlik edilmek durumunda olan menfaatlerin sonraki bir zaman diliminde teslim edilmesinin mümkün olmadığı dile getirilmektedir. Şâfiî fakihleri menfaat ile mebî arasında mukayese yaparak (el-kıyâs ale'l-bey') satım akdinde mebînin mülkiyetinin intikalini sonraki bir zaman dilimine ertelemek nasıl caiz değilse menfaat için de aynı durumun söz konusu olduğunu ifade etmektedir.⁸²

2.13. Talâka Şahitlik Edip Şahitliklerinden Rücû Eden Kişilerin Kocaya Karşı Tazmin ile Yükümlü Olmaları

Hanefî mezhebine göre iki kişi bir şahsın zevcesi ile ilişkiye girdikten sonra onu boşadığına dair şahitlik yapsalar, bunun üzerine kâdı boşamaya ve kocanın eski zevcesine mehrin tamamını vermesine hükmetse daha sonra bu iki kişi şahitlikten rücû etse-ler bu iki kişinin kocaya karşı herhangi bir tazmin yükümlülüğü yoktur. Hanefî mezhebinin bu görüşteki gerekçesi menfaatlerin haddizatında mütekavvim mal olmamasıdır. Buna göre nikâh akdinde karşılıklı rızaya dayalı olarak mütekavvim mal kabul edilen menfaatler boşama esnasında mütekavvim mal olarak kabul edilmez.⁸³ Şâfiî mezhebine göre ise menfaat ayn gibi haddizatında mütekavvim mal olduğu için bu iki kişinin kocaya karşı mehr-i misli tazmin yükümlülüğü söz konusudur.⁸⁴

2.14. Menfaatlerin Temlik Edilmesi Yoluyla Zekât Ödenebilmesi

Hanefî mezhebine göre menfaatler haddizatında mütekavvim mal olmadığı için menfaatlerin temlik edilmesi yoluyla zekât ödenmesi mümkün değildir. Günümüzdeki bazı çalışmalarda da ifade edildiği üzere Şâfiî mezhebinin benimsemiş olduğu ayn-menfaat denkliği ilkesine binaen Şâfiî mezhebine göre bu şekilde zekât ödemesinin geçerli olacağı düşünülmektedir.⁸⁵

⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, 16/20-21; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 7/418; Râfiî, *Fethu'l-azîz şerhu'l-Vecîz*, 6/96; Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, 235.

⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/151.

⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/151; Zencânî, *Tahrîcu'l-fürû' ale'l-usûl*, 228.

⁸⁵ Nûr, "İhtilâfu'l-fukahâ' fî mâliyyeti'l-menâfi' ve âsâruhû", 28; Araz, "İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar", 120.

2.15. Kaybolmuş Bir Malı Sahibine Ulaştıran Kişinin Ücrete Hak Kazanabilmesi İçin Mâlikin Mükâfat Vaadinde Bulunmuş Olmasının Gerekliliği

Hanefî mezhebine göre bazı şartlarda bu durumda kişi ücrete hak kazanabilir. Şâfiî mezhebine göre ise bir kimse gönüllü olarak başkası için kendisine ait bazı eşyasını tükettiğinde nasıl bunun bedelini tahsil edemezse bu meselede de kendi amelini (menfaat) gönüllü olarak tüketmesi karşılığında muhatabından bir bedel talep edemez. Bu hükmün gerekçesi menfaat-ayn denkliği ilkesi ile izah edilmektedir.⁸⁶

Sonuç

Bu araştırma neticesinde fûrû fıkhı dair yapılan okumalarda ayn ve menfaat ile ilgili bazı hususların bağlama göre özellikle dikkate alınmasının isabetli olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Girişte zikredilen dört husustan ikisinde Hanefî ve Şâfiî fıkhı müşterek kanaate sahiptir. Buna göre ayn ve menfaat iki ayrı varlık kategorisi olarak tasavvur edilmiştir ve menfaat üzerinde ayndan bağımsız olarak bazı yetkiler elde edilebilmektedir. Menfaatin mal olup olmadığı tartışmasında Şâfiîler menfaatin mal olduğu, Hanefîler ise mal olmadığı görüşünü benimsemiştir. Hanefî fıkhına göre menfaat ilke olarak mütekavvim mal kabul edilmediği hâlde yukarıda ifade edildiği üzere bazı durumlarda bir gerekçeye binaen tabiri caizse geçici olarak ve belki sınırlı mahiyette mütekavvim mal (bi-gayrihâ) kabul edilebilmektedir. Bununla birlikte Hanefî mezhebine göre menfaatlerin mali değer bakımından ayn ile denk olmadığı, diğer bir ifade ile menfaatlerin haddizatında mütekavvim mal (bi-nefsihâ) olmadığı kabulü her zaman ve durumda geçerlidir. Özellikle yukarıda işaret edildiği üzere kira sözleşmesi ve vasiyet ile ilgili örneklerde menfaat, akit konusu olarak mütekavvim mal kabul edildiği hâlde menfaatin ayna denk bir mali değere sahip olup olmamasına dair kabulün fer'î ihtilaflara yansımaları müşahade edilebilmektedir.

Bu araştırmada mali değer bakımından menfaat-ayn denkliği probleminde benimsenen yaklaşımın Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki fer'î ihtilaflara yansımaları ele alınmıştır. Hanefî ve Şâfiî fûrû fıkhı doktrini üzerinde daha detaylı yapılacak incelemelerde bu tür örneklerin sayısının rahatlıkla artırılacağı düşünülmektedir. Bu örnekler üzerinde imal-i fikir etmek ilgili fer'î meselelerde Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin yaklaşımının ne olduğuna/olacağına dair bir öngörü yeteneği kazanılmasına ve meleke geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Yukarıda menfaatlerin temlikî yoluyla zekâtın ödenip ödenemeyeceği meselesinde günümüzdeki bir araştırmadan bu yönde bir değerlendirme nakledilmiştir. Şâfiî fıkhında menfaat ile ayn denk bir düzlemde değerlendirildiği için menfaat ile ilgili fıkhî sorulara satım akdi konusu olan mebî ile paralel bir bağlamda

⁸⁶ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 8/29-30.

cevaplar verilmektedir. Bununla birlikte bu, kira sözleşmesi ile ilgili her zaman satım akdine paralel bir sonuca ulaşılacağı manasına gelmemektedir. Nitekim şart muhayyerliği meselesinde görüldüğü üzere mebî ile menfaat aynı mahiyette düşünüldüğü için menfaatlerin akit konusu olduğu kira sözleşmesinde şart muhayyerliği -satım akdinin aksine- geçersiz kabul edilmiştir.

Bu çalışmada nakledilen fer'î meselelerde Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin, esas aldıkları ilkesel yaklaşımla tutarlı tercihler yaptıkları görülmektedir. Kanaatimizce günümüz fıkıh problemleri bakımından bu meselelerin bir kısmında Şâfiî mezhebinin, diğer bir kısmında ise Hanefî mezhebinin görüşleri tercih edilebilir gibi gözükmemektedir. Mesele mazeret sebebiyle kira akdinin feshi ve kira sözleşmesinin gelecek bir vakte izâfesi meselelerinde Hanefî görüşü, menfaatlerin tazmin edilmesi ve tarafların ölmesi durumunda kira sözleşmesinin âkibetinin ne olacağı meselelerinde ise Şâfiî görüşü günümüzdeki toplumsal ilişkiler dikkate alındığında fetvaya ve uygulamaya esas kabul edilebilir. Bununla birlikte bu fer'î meselelerden herhangi birinde yapılacak tercihe ilişkin bu görüşlerin üzerine bina edildiği ilgili asıl dikkate alınarak bir izah geliştirilmesi gerekmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Ali el-Kâri, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Fethu bâbî'l-inâye*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Araz, Yunus. "İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 46 (2016), 81-129.
- Araz, Yunus. *İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

- Aydın, Mehmet Âkif. “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/231-235. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî. *el-‘Înâye şerhu’l-Hidâye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Muhtasaru ihtilâfî’l-ulemâ*. thk. Abdullah Nezir Ahmed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1995.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî. *Esne’l-metâlib şerhu Ravzi’t-tâlib*. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, ts.
- Gazzâlî, Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *el-Vasît fi’l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmûd İbrahim. 7 Cilt. Kâhire: Dâru’s-Selâm, 1997.
- Hacak, Hasan. *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Hacak, Hasan. *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Hacak, Hasan. “Menfaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/131-134. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü’n-neyyire*. 2 Cilt. b.y.: Mektebe-i Hakkâniyye, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddû’l-muh-târ ale’d-Dürri’l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed - Ali Muhammed. 13 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *Resâilü İbn Nüceym el-İktisâdiyye*. thk. Muhammed Ahmed Serac - Ali Cuma Muhammed. Kâhire: Dâru’s-Selâm, 1999.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik*. thk. Zekerıya Umeyrât. 9 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Kahraman, Abdullah - Karataş, Nizamettin. “İbn Hümam’ın Mezhebine Muhalif Bir Görüşü: Menfaatlerin Tazmini Meselesi”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 1/2 (2017), 43-70.
- Kahveci, Nihat. “İslam Hukuku Açısından Menfaatlerin Tazmini”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006), 41-63.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed. *Bedâiu’s-sanâi fi tertîbi’s-şerâi’*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Mâverîdî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverîdî. *el-Hâvî’l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed. 18 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.
- Mehmed Seyyid. *Usul-i Fıkıh Dersleri*. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2011.

- Mehmed Seyyid. *Usul-i Fıkıh Medhal*. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2011.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye (şerhi ile birlikte)*. thk. Abdürrezzâk Gâlibü'l-Mehdî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî. *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*. thk. Şuayb Arnaût. 4 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necîb el-Mutîfî. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Nur, Muhammed Süleyman. "İhtilâfu'l-fukahâ' fî mâliyyeti'l-menâfi' ve âsâruhû". *Mecelletu'l-Câmiati'l-İslâmiyye li'd-Diraseti'l-İslâmiyye* 1 (2015).
- Özdemir, Recep. "İslâm Hukukunda 'Milkü'l-Menfaa Bilâ 'Ayn' Kavramıyla İfade Edilen Mülkiyet Türü". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 91-116.
- Râfiî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvînî. *Fethu'l-azîz şerhu'l-Vecîz*. thk. Ali Muhammed - Adil Ahmed. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetu'l-fukahâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Usûl*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zencânî, Ebü'l-Menâkıb Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtyâr el-Bağdâdî. *Tahrîcu'l-furû' ale'l-usûl*. thk. Muhammed Edib Sâlih. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 4. Basım, 1982.
- Zeyla'î, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîfî. *Tebyînu'l-hakâyık*. 6 Cilt. b.y.: Mektebetü İmdâdiyye, ts.